

A SZAKKÉPZÉS TERÜLETI ALKALMAZKODÁSA

Forray R. Katalin és Híves Tamás

Felsőoktatási Kutatóintézet

Az oktatási expanziót már hosszú ideje magyar viszonyok között is tanulmányozzák, mindig újra felfedezik. Lényegét az adja, hogy a társadalom- és oktatáspolitikai elgondolásokat, becsléseket, terveket – egyes időszakokban utasításokat is – meghaladó mértékben és ütemben növekedik a szervezett tanulásban résztvevők száma és a korcsoportokhoz viszonyított aránya. Különös jelentősége van a nem kötelező iskolai szinteken, elsőként a középfokú oktatásban bekövetkezett dinamikus növekedésnek.

Itthon először *Erdész Tiborné* és *Timár János* (1967), valamint *Nagy József* (1972) fordítottak figyelmet a folyamatára a hatvanas évek végén, s úgy értelmezték, hogy a hatvanas évek középiskolai végzettséget preferáló oktatáspolitikája és a nagy létszámú korosztályok mintegy kitérítettek az iskolázási utak csatornáit, s a középiskolában többen akartak továbbtanulni, mint amennyit a hetvenes évek oktatásirányítása elképzelt. A továbbtanulási igényeknek a szakmunkásképzésben való kielégítése, a gyerektömegeknek a szakmunkásképzésbe való „becsatornázása” volt a feladat.

Ugyanakkor látványos volt a középfokú oktatásnak az az expanziója is, amelyet a hetvenes évek végétől a nyolcvanas évek közepéig regisztrálhattunk (*Forray*, 1988). A korábban az általános iskolát sem befejezett fiatal korcsoportok most már nem elégedtek meg a kötelező végzettséggel, hanem – zömmel a kijelölt úton – a szakmunkásképzésbe áramlottak.

Kozma Tamás (1983, 1998) megfigyelései, gondolatai ma is aktuálisak, mivel olyan folyamatokat írt le akkor, amelyek alapvető lényegükben spontának, öngerjesztők, a trendek – hogyha erőszak nem fordítja őket másfelé – előre mutatják a folyamat alakulását.

Most már több, mint egy évtized tapasztalatainak birtokában talán árnyaltabb képet kapunk arról, hogyan történt és hogyan történik az a társadalmi folyamat, amelynek sodrában már az érettség is elveszíti a korábban ritkasága folytán megszerzett presztízsét.

A magasabb iskolai fokozatokban való részvétel és a magasabb kvalifikációk megszerzése iránti társadalmi-lakossági igény olyan folyamatot jeleznek, amelyet valószínűleg joggal tarthatunk a kilencvenes évek egyik kiemelkedően fontos és látványos történetének. Összefüggései szerteágazóak, s talán nem túlzás megkockáztatni, hogy új társadalmi minőségek hordozóivá válnak.

Kérdésünk az, hogy amennyiben a szakképzésben vannak markáns regionális, illetve megyei szintű eltérések, ezek az adott területi egység térségfejlesztési stratégiájának a

részei lehetnek-e, vagy pedig csak valamilyen rövid távú, esetleg kifejezetten a kényszer hatására született megoldások. A kérdés, illetve megválaszolása két elemre bontható:

- 1) Vannak-e jellegzetes regionális eltérések?
- 2) Ha vannak, milyen természetűek?

Az első kérdéssel kapcsolatban feltételezésünk, hogy a regionális szint nem artikulálódik, s legfeljebb a hasonló háttérű problémákra adott hasonló típusú válaszok eredményezhetnek regionális jellegzetességeket. A képzési szerkezet a középfokon nem kötődik (statisztikai) régiókhoz. Budapest, illetve a központi régió kivétel lehet, amely alapvetően eltér az ország más térségeitől.

Valószínűnek tartjuk, hogy azokat a változásokat, amelyek a szakképzést a kilencvenes években jellemezték, alapvetően olyan tényezők indukálták, amelyek országosan egységesek, vagy közel egységesek voltak. Ezek sorában ki kell emelnünk a jogszabályi feltételeket, illetve a finanszírozás rendszerét. Ez utóbbi ugyan nem egészen egységes reakcióra készítette a helyi önkormányzatokat, de hatása egyrészt a vizsgált területi osztályozás szerint (vagyis az ország egyes térségeiben) nem eredményezett eltérő megoldást, másrészt az ezzel összefüggő döntések a szakképzést kevésbé érintették, inkább csak a fenntartói szerkezetben hoztak változást.

A demográfiai viszonyok nyilvánvalóan döntően módosították az oktatási szerkezetet az iskolarendszerű oktatásban, az iskolák és a fenntartók lépéseit jelentős mértékben meghatározza a középiskolás korba érő fiatalok számának alakulása. Az oktatás iránti igényeket tekintve tapasztalhatók regionális eltérések, de ezek sokkal kisebb hatásúak lehettek, mint a létszámváltozás országos tendenciái. A kilencvenes évek elején a nagy létszámú korosztályok beiskolázási igénye ugyanúgy hasonló lépésekre készítette a helyi döntéshozókat, mint a későbbi létszámcsökkenés. Ez nem jelenti azt, hogy például az iskolaszervezetben a régiók teljesen egyformák lettek volna, de azt igen, hogy a folyamatok iránya nagyon is hasonló volt. A folyamatok irányának egységességét nagy mértékben elősegítették azok a jogszabályi változások, amelyek a középfokú oktatás expanzióját tűzték ki célul, s amelyek megvalósulásában mind a fenntartók, mind az iskolák alapvetően érdekelték voltak. Ugyanez mondható el a képzés iránti keresletről is, amely a magasabb szintű oktatás irányába tolódott el országszerte.

Változások az iskolatípus választásában

A kilencvenes évek elején levonult az a kicsiny demográfiai hullám, amely bővülésre készítette a középfokú iskolák hálózatát, a hetvenes évek első felében születettek befogadása érdekében. A rendszerváltással bekövetkezett politikai, a piaccgazdaságra való áttéréssel bekövetkezett gazdasági változások elengedték a korábban lefojtott iskolázási igényeket, illetve ösztönözték a továbbtanulást. Az egyes iskolák pedig – mint a korábbi időkben is – nemcsak túlélésben, hanem növekedésben, a változó környezethez való alkalmazkodásban érdekeltek. Az iskolák, még szerkezetük, képzési kínálatuk átalakításával is törekedtek arra (v.ö. *Liskó, 1996*), hogy jó pozíciókat teremtsenek maguknak a csökkenő létszámú korcsoportok befogadása során. Hasonlókat tapasztaltunk magunk is a közelmúltban végzett kutatás során (*Forray és Híves, 2003*).

Az országos statisztikákat vizsgálva (melléklet) legfeltűnőbb az, hogy a megfelelő korúak létszáma csökkent ugyan, de a középfokon továbbtanulóké jó ideig stagnált, majd kisebb mértékben csökkent, mint a demográfiai adatokból következett volna. Ez a jelenség úgy értelmezhető, hogy a kisebb létszámú korcsoportok egyre több tagja egyre hosszabb időt tölt a középfokú oktatásban.

A változás alapját jelenti a továbbtanulók átáramlása a szakmunkásképzésből az érettségit adó iskolatípusokba. Ezt az iskolarendszer szempontjából úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a kilencvenes évek „vesztése” a hagyományos szakmunkásképzés. Ugyanis a középiskolák csak úgy növelhették tanulólétszámukat, ha magukhoz vonzották azokat, akik korábban megelégedtek volna a rövidebb ideig tartó (tulajdonképpen részidős) szakmunkásképzéssel. Az 1. táblázat adatain nyomom követhető a szakmunkásképzés fokozatos térvesztése az évtized elejétől: 43%-ról 22%-ra csökkent az itt tanuló aránya a középfokú oktatásban részt vevők között.

Az általános képzési célú gimnázium keveset profitált ebből: 26%-ról csak 29%-ra nőtt a gimnáziumi tanulók részesedése a vizsgált időszakban. A szakmai képzésben részt venni szándékozók a szakmunkásképzés helyett elsősorban a szakközépiskolát választották: a középfokú oktatásban tanulóknak az évezred fordulóján a fele (50%) szakközépiskolába jár.

Területileg vizsgálva ezeket az adatokat, érdemes figyelni a tanulók eltérő megoszlását, amelyet az 1. táblázaton a szórás jelez. A szórás azt fejezi ki, milyen jelentősek a megyék közötti különbségek az adott szempontból. A gimnáziumban továbbtanulók megyék közötti eltérései az átlaghoz képest csökkenők ugyan, de lényegében megmaradtak (15%). A szakközépiskolában továbbtanulók megyék közötti eltéréseinek jelentősége viszont éppúgy növekedett, mint a szakmunkásképzésben résztvevőké: míg az előbbi jelentősen csökkent, az utóbbi ugyanígy növekedett. Azaz nőttek a területi különbségek abból a szempontból, hogy az egyes térségek inkább szakközépiskolai vagy inkább szakmunkásképzési továbbtanulást nyújtanak fiataljaiknak, miközben a gimnáziumi továbbtanulási részvételben sokkal kisebbek a területi eltérések.

Ugyanezt mutatják az iskolatípusonkénti továbbtanulási arányok legkisebb és legnagyobb értékei közötti eltérések is. Különösen kirívó az évtized végén a szakmunkásképzésben részt vevők arányában mutatkozó megyék közötti eltérés.

Az 1993-as tanévet bázisnak tekintve az alábbi összefüggéseket hangsúlyozzuk. A gimnáziumban tanulók száma országosan kis mértékben növekedett, de ez a növekedés úgy következett be, hogy a fővárosban mindkét további évben csökkent a gimnazisták száma. Ezt úgy értelmezzük, hogy az évtized elején Budapesten a gimnázium már olyan telítettségi állapotot ért el, hogy nem volt „elfojtott igény”, nem volt olyan nagyobb létszámú társadalmi csoport, amely gyermekeit végre gimnáziumba akarta volna küldeni. Figyelemre méltó, hogy a szakközépiskolások számának növekedése is elmarad az országos átlagtól. A szakmunkásképzésbe járók száma az évtized végére viszont megfelelő, s a csökkenés üteme alapján úgy véljük, lassan itt is eléri a főváros az adott iskolaszervezet mellett a telítettségi állapotot. Ezt a telítettséget úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a nem kötelező iskolafokozaton is – akár csak az általános iskola szintjén – a megfelelő korúak létszáma határozza meg a beiskolázhatóak számát. Hasonló folyamatot az ország más térségeiben nem találtunk.

1. táblázat. A középfokú oktatásban résztvevők száma és aránya (%)

Megye	1985/86				1993/94				1996/97				1999/00				2001/02			
	Összes tanuló (fő)	Gimnázium (%)	Szak-közép (%)	Szak-munkásk (%)	Összes tanuló (fő)	Gimnázium (%)	Szak-közép (%)	Szak-munkásk (%)	Összes tanuló (fő)	Gimnázium (%)	Szak-közép (%)	Szak-munkásk (%)	Összes tanuló (fő)	Gimnázium (%)	Szak-közép (%)	Szak-munkásk (%)	Összes tanuló (fő)	Gimnázium (%)	Szak-közép (%)	Szak-munkásk (%)
Budapest	95415	26,6	36,8	36,6	114632	32,8	43,0	24,1	113833	31,8	49,5	18,6	108035	34,1	53,7	12,3	131506	33,7	53,4	12,9
Baranya	16099	24,0	30,0	46,0	19481	29,6	32,0	38,4	19695	31,7	36,8	31,6	19532	34,3	44,2	21,4	23050	33,1	45,6	21,3
Bács-Kiskun	19677	25,0	23,1	51,9	25637	25,0	31,8	43,2	25459	26,1	38,1	35,8	25090	26,2	46,6	27,2	30295	27,9	48,5	23,6
Békés	15321	25,0	28,2	46,8	18605	25,3	34,1	40,6	19624	27,9	39,4	32,8	19610	30,6	42,3	27,0	21735	27,9	43,6	28,6
Borsod-A.-Z.	32761	24,9	31,5	43,5	37397	26,4	37,4	36,2	38660	25,5	45,6	28,9	37731	25,3	51,9	22,9	43720	26,7	50,8	22,6
Csongrád	19482	22,2	38,9	38,9	24449	27,0	42,0	31,0	23524	27,6	45,9	26,4	23196	28,5	52,6	18,9	27254	24,8	55,6	19,7
Fejér	15530	21,8	31,6	46,6	19418	20,4	43,5	36,1	19479	21,4	49,5	29,2	20193	21,8	55,6	22,7	25720	22,3	57,5	20,2
Győr-M.-S.	19436	24,3	38,6	37,2	23878	23,7	42,9	33,4	23291	26,8	43,6	29,5	22767	30,6	45,1	24,3	26772	30,0	46,7	23,3
Hajdú-Bihar	23315	30,1	27,9	42,1	27377	31,8	35,3	33,0	26965	33,9	37,4	28,6	27008	33,4	42,2	24,4	32402	25,7	50,8	23,5
Heves	14101	23,8	32,8	43,4	17408	23,5	38,2	38,3	17396	22,8	47,0	30,1	16992	24,6	51,0	24,4	19696	26,2	49,5	24,3
Komárom-E.	13544	25,1	28,6	46,3	16142	25,2	34,2	40,5	16141	25,9	39,9	34,2	15272	28,1	46,8	25,1	18089	28,9	46,0	25,1
Nógrád	7755	25,0	30,2	44,8	8977	26,0	41,4	32,6	9012	24,9	46,8	28,4	8926	26,4	47,2	26,3	9337	26,0	53,2	20,7
Pest	20851	29,5	23,1	47,4	28198	29,0	32,0	39,0	27414	30,3	36,8	32,9	27729	33,4	40,7	25,9	35254	35,6	42,4	22,0
Somogy	12520	24,0	27,1	48,9	16415	22,3	37,0	40,7	16568	21,8	43,8	34,4	16072	23,5	47,8	28,7	17857	18,9	51,5	29,6
Szabolcs-Sz.-B.	21447	30,3	24,2	45,5	25394	30,1	30,1	39,8	25668	31,1	36,3	32,6	26947	30,4	42,2	27,3	30406	32,4	46,4	21,2
J.-Nk.-Szolnok	17599	24,5	33,5	42,0	20920	22,8	39,1	38,2	22024	26,7	42,9	30,5	21449	26,6	48,1	25,4	26276	20,7	46,3	33,0
Tolna	9515	27,6	26,5	46,0	12007	25,0	35,7	39,3	12151	25,6	40,3	34,0	12232	26,5	46,4	27,2	13981	26,6	42,8	30,6
Vas	12047	22,2	33,5	44,3	14595	20,9	40,4	38,8	13730	23,3	42,1	34,6	12770	25,6	47,7	26,7	14393	24,0	51,4	24,6
Veszprém	13698	24,3	26,3	49,4	18083	25,8	33,6	40,6	18981	24,4	40,7	35,0	18983	25,8	45,6	28,5	21096	27,7	44,7	27,6
Zala	12371	22,9	36,1	41,0	15742	21,5	42,3	36,2	15626	20,8	50,2	29,0	15579	22,2	57,6	20,3	17870	22,3	56,5	21,2
Országos	412484	25,6	31,6	42,8	504755	27,4	38,1	34,5	505241	27,9	43,6	28,5	496113	29,3	48,7	22,1	586709	28,6	49,8	21,5
Szórás	18458	2,5	4,8	4,0	22006	3,5	4,3	4,4	21846	3,7	4,6	3,9	20659	3,9	4,7	3,9	25373	4,4	4,6	4,5
Átlag	20624	25	30	44	25238	26	37	37	25262	27	43	31	24806	28	48	24	29335	27,1	49,1	23,8
Minimum	7755	22	23	37	8977	20	30	24	9012	21	36	19	8926	22	41	12	9337	18,9	42,4	12,9
Maximum	95415	30	39	52	114632	33	43	43	113833	34	50	36	108035	34	58	29	131506	35,6	57,5	33,0

Jellemzőnek látunk három további fejlődési utat:

1) Az egyiket a középiskolázás friss expanziója karakterizálja abban az értelemben, hogy mindkét középiskolai típusba járó diákok száma folyamatosan növekszik, jeleként a korábbi években, évtizedekben nem mutatkozó vagy nem realizált iskolázási igényeknek. Ezt támasztja alá, hogy e típusban a szakmunkástanulók létszáma sem csökkent az átlagost jelentősen meghaladó mértékben. Legjellemzőbb példája ennek két alföldi – Békés és Jász-Nagykun-Szolnok –, valamint Baranya megye, de némileg hasonló folyamatot regisztrálhatunk Fejér megyében is.

2) További jellegzetes mintázatot alkotnak azok a megyék, ahol csak az egyik középiskolai típus terjedése robbanásszerű a szakmunkásképzés rovására, azaz az expanzió határozottan az egyik iskolatípust emeli ki. Borsod-Abaúj-Zemplén megye kínálja erre az egyik példát, ahol a szakközépiskola, Győr-Moson-Sopron megye a másikat, ahol a gimnázium kiterjedése a látványosabb. Mindkét megye esetében a korábbi továbbtanulási és iskolai szerkezetek korrekciójára kell gondolnunk. A két térség gazdasági-társadalmi fejlettsége közötti különbség nyomán azt is feltételezzük, hogy a Nyugat-Dunántúlon a felsőfokú tanulás iránti növekvő igények realizálódnak a gimnáziumi továbbtanulás gyakorisága mögött, míg az észak-magyarországi térség esetében a szakképzés magasabb szintje felé irányulnak az igények.

3) Harmadjára azt a területi csoportot figyelhetjük meg, ahol nem történt jelentős változás. Hajdú-Bihar és (kevésbé pregnánsan) Szabolcs-Szatmár-Bereg, valamint Vas megyét sorolhatjuk ide. Különösen a két alföldi, kisebb mértékben a dunántúli megyére is jellemző a szakmunkástanulók magas száma és hányada, a szakközépiskolai képzésnek átlag alatti növekedése. A Vas megyei képzési szerkezet stagnálását a kedvező gazdasági helyzet ellensúlyozza, ami nem a lakosságának (iskolai) műveltségére, hanem kedvező földrajzi helyzetére vezethető vissza. A két alföldi megye esetében a képzési kínálat, az iskolahálózat korszerűsítésének elmaradását nem kompenzálják egyéb előnyök.

Hosszabb távon valószínűleg még a jó földrajzi fekvés sem lesz elegendő a képzés és a képzési kínálat hiányosságainak pótlására, s ebbe az irányba kellene elmozdulnia a két észak-alföldi megyének is. Az egyes térségek és nagyobb országrészek gazdasági stagnálása, lemaradása/leszakadása közvetlenül nyilván nem orvosolható a fiatalok jobb, korszerűbb képzésével, nagyobb távlatban azonban aligha számíthatunk fejlődésre, felzárkózásra e nélkül.

A gimnázium

A gimnáziumi továbbtanulásnak két fő funkciója van: felkészít a felsőfokú tanulmányokra vagy érettségit ad a továbbtanulni nem szándékozók számára, illetve azoknak, akik jobb híján választanak helyi, nem szakképzést adó iskolát. E két funkció természetesen nem különül el szervezetileg, ám az adott intézményt választók tudják azt – még ha nem is tanulmányoznak statisztikákat és rangsorokat –, hogy nagyjából milyen eséllyel fognak továbbtanulni az érettségi után. (Nem is szólva az „elit” gimnáziumoknak megadott felvételiztetési jogról!) Másként fogalmazva a gimnázium gyakori választásában a családoknak vagy olyan magabiztos döntése fejeződik ki, hogy gyermekeik később még magasabb képzettséget szereznek, vagy pedig az, hogy a gyermekek (különösen a lányok)

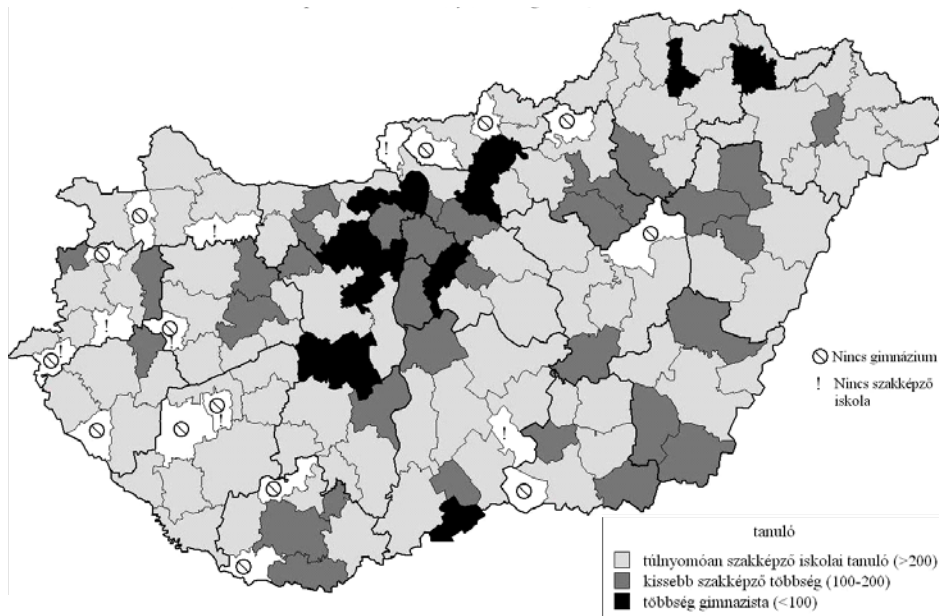
jobb társadalmi pozícióinak eléréséhez szükséges az érettségi. A gimnáziumban továbbtanulók területi arányainak eltéréseiben feltételezésünk szerint az iskolatípusnak e két funkciója is megjelenik.

A különböző középfokú intézménytípusba járók aránya szerint csoportosítva a megyéket azt találjuk, hogy a gimnáziumi továbbtanulás kiugróan magas részesedése az évtized során (de már korábban is) jellemző volt Budapesten, valamint a kelet-magyarországi térség megyéiben. Az évtized végére további térségek (Baranya, Pest) csatlakoztak hozzájuk, illetve (ha a magas részesedésüket is itt vesszük számba) Győr-Sopron és Bács-Kiskun megyék. Egyrészt olyan térségekre látjuk jellemzőnek a gimnáziumban tanulók hagyományosan magas és növekvő arányát, amelyeken a gazdaság és társadalom stagnálása vagy éppen lemaradása-leszakadása készíthet a gimnázium, mint „nem-szakképzés” választására. A másik csoportot azok a térségek képezik, ahol a gimnáziumban tanulók részesedése dinamikusan nőtt, vagy az évtized során magas szinten maradt, ugyanakkor a térség szociokulturális szempontból is a dinamikusan fejlődő területek közé sorolható (a fővároson kívül Győr-Moson-Sopron egyértelműen ide tartozik). Úgy véljük, ezekben a térségekben jellemzőek azok a lakossági magatartások, amelyek a gimnáziumi érettségit közbülső állomásnak tekintik magasabb kvalifikációk elnyeréséhez.

A skála másik végpontján is olyan térségeket találunk, amelyek általános fejlettségük szerint a stagnáló-lemaradó, vagy pedig éppen a dinamikus térségek közé tartoznak. Itt is kétféle folyamatot tételezünk fel. Kissé túllépve jelen tanulmány értelmezési keretén, a helyi (megyei) oktatáspolitikai hagyományokra hivatkozunk (Zala, Vas és Fejér megyékben), illetve a megszakadt fejlődési hagyományokra (Borsod-Abaúj-Zemplén megye). Olyan térségekre látjuk jellemzőnek a gimnáziumi tanulók alacsony vagy extrém alacsony részesedését, amelyek iskolahálózata hagyományosan nem ezt a képzési utat preferálta. Azaz az érdeklődők viszonylagos tömegeit nem az általános kvalifikációt nyújtó érettségi felé irányította (másképpen fogalmazva nem épített ki gimnáziumi hálózatot), vagy pedig szakképzésben vettek részt korábban lakói. Az utóbbi típusba sorolhatók azok a területek, amelyek a kilencvenes években a gimnázium gyorsabb növekedésével tűntek ki (Komárom-Esztergom mellett Tolna és Vas megye).

A 1. térképen országosan *kistérségenként* lehet nyomon követni a gimnáziumban és a szakképzésben tanulók egymáshoz viszonyított arányát. A gimnáziumi tanulók dominanciája elsősorban Budapest – és a budai agglomeráció – kistérségeiben jellemző. A szakképző iskolába járók kiugróan magas aránya elsősorban Dél- és Nyugat-Dunántúl kistérségeiben figyelhető meg. A térképről az is leolvasható, hogy a 150 statisztikai kistérség közül 14-ben nincs gimnázium, kettő kistérségben pedig semmilyen középfokú intézmény sincs (Óriszentpéter, Lengyeltóti). Ez megkérdőjelezi a központi települések valódi centrum jellegét, hiszen a középiskolai kínálat olyan funkció, amellyel rendelkeznie kellene valamennyi kistérségnek – már csak azért is, mert a tankötelezettségi életkorú fiatalok ellátását szolgálja. (A kistérségi ábrázolás sokszor intézményi szintet jelöl, mivel a nagy központtal rendelkező térségek kivételével a legtöbbjükben csak egy van a különböző középfokú intézménytípusból.)

A szakképzés területi alkalmazkodása

1. térkép

Gimnáziumban és szakképzésben tanulók aránya kistérségenként, 2002

(Szerk. Híves T. 2004. Felsőoktatási Kutatóintézet, Forrás: OM)

A szakközépiskola

Amikor a szakközépiskolában tanulók területi arányait vizsgáljuk, szem előtt kell tartanunk az előbbi megoszlásokat, és azt is, hogy az egyes térségek (megyék) hagyományos oktatáspolitikája, képzési kínálata milyen csatornákat részesített előnyben az iskolázási igények kielégítése érdekében. Azaz tartósnak látszik az a jellegzetesség, amelyre már a nyolcvanas évek elején végzett kutatásainkban is felhívtuk a figyelmet (Forray és Kozma, 1999): az ország, gazdaságilag kevésbé dinamikus keleti térségeiben az országos átlagokhoz viszonyítva is a gimnázium dominanciája jellemző, míg a nyugati országrészekben elsősorban a szakközépiskoláé. Rámutattunk, hogy a nagy erővel fejlesztett borsodi térség iskolahálózatában és a továbbtanulási szerkezetben az érettségit adó képzések zömmel szakmunkásiskolákban szerveződnek, s tartósítják a térség aluliskolázottságát.

Így érthetővé válik, hogy a szakközépiskolai részvétel aránya alapján miért listavezetők (Budapesten kívül) azok a megyék, amelyek a gimnáziumba járók arányában nem tűntek ki, jóllehet társadalmi-gazdasági helyzetük és kilátásaik alapján területük egésze, vagy nagyobb része a fejlődő vagy éppen dinamikusan fejlődő országrészek közé sorolható (Zala, Fejér, Vas, Győr-Moson-Sopron stb.). Ugyanakkor az alföldi térség (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék) szakközépiskolai hálózatának szintje és fejlődése elmarad az átlagtól.

Kissé elébe vágva a képzési struktúrák területi jellemzésének, már itt felhívjuk a figyelmet egy olyan folyamatra, amely nézetünk szerint jelentőségénél kisebb érdeklődést váltott ki az elemzők körében. Az 1999/2000. tanévben a szakközépiskolai tanulóknak közel 10%-a a szakmunkások szakközépiskolájában tanult (20250 tanuló). Ez a szám és arány három okból is igen jelentős:

- Egyrészt itt csak kétéves a képzés és így az egy évfolyamhoz viszonyított arányát, illetve a potenciális érettségizők évfolyamonkénti számát az intenzív képzésben résztvevők a 10%-nál nagyobb mértékben növelik.
- Másrészt azt is jelzi, hogy a hagyományos szakmunkásképzésben résztvevő (többségében fiatal) korcsoportok jó része már az érettségi megszerzésére is törekszik (a szakmunkásképzésben résztvevőkhöz viszonyítva arányuk a 20%-ot is meghaladja). Mivel az elemzésben nem idősoros elemzést készítünk, hanem a területi eltéréseket vizsgáljuk, talán figyelmen kívül hagyhatjuk azt a szempontot, hogy az egyes évfolyamok, illetve végzősök számához viszonyítva mekkora arányokról van szó.
- Harmadrészt e képzés kiterjedése még a diákok iskolatípusonkénti megoszlásának változásánál is élesebben jelzi a magasabb iskolázottságra irányuló igények – és persze a lehetőségek – növekedését: 1993-még csak 1533 diákja, 1996-ban már 16 ezer, 1999-ben pedig már 20 ezer diákja volt ennek az iskolatípusnak.

Területileg az jellemző, hogy 1993-ban – értelemszerűen – a fővárosban volt a legmagasabb az így érettségizők száma. Azért felel ez meg a várakozásoknak, mert olyan innovációról van szó, amely első lépésben a legmagasabban iskolázott terület eddig viszonylag lemaradó csoportját érinti, tovább növelve az itt élő fiatalok iskolázottsági szintjét. Pest megye a főváros közelsége folytán kerülhetett az úttörők közé. Borsod-Abaúj-Zemplén megye is az elsők között van ebben a tekintetben: ezt valószínűleg a szakmunkásképzés kiterjedtsége és a középiskola viszonylagos alulfejlettsége indokolja. Fejér és Komárom-Esztergom megyét – amelyeket szintén a szakmunkásképzés dominanciája jellemzett – gazdaságuk dinamikus fejlődése is olyan kihívás elé állította, hogy törekednie kellett fiatal lakossága iskolázottsági szintjének emelésére. Az évtized közepe-re bekövetkezett robbanásszerű fejlődésben újra a központi régióé és közvetlen környékéé a vezető szerep, Budapestet Pest és Fejér, Komárom-Esztergom megyék követik: a négy térségben összesen mintegy 6300-an vettek részt ebben a képzésben. A skála másik végpontját viszont a néhány százas létszámok jellemzik, különösen az észak-alföldi megyéket: Hajdú-Biharban 140, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 290 diák tanult a szakmunkások szakközépiskolájában. Az évtized végére országosan is csökkent a növekedés üteme, s ezt a fejlődést területi szempontból az jellemzi, hogy a korábbi „éllovasok” lényegében nem bővítették létszámaikat, ám a legtöbb, eddig elmaradó területen dinamikusan nőtt az érettségire felkészülő szakmunkások száma. A kivételt ismét csak a két keleti megye jelenti, miközben az Alföld és Észak-Magyarország stagnáló vagy lemaradó többi térségében jelentős számú végzett szakmunkás igyekezett érettségit szerezni. Az alföldi megyéken kívül két nyugat-magyarországi megyében alacsony (az évtized folyamán végig) a létszám. Ezt azonban az itt kiemelt szempont alapján nem tudjuk értelmezni.

A szakképzés

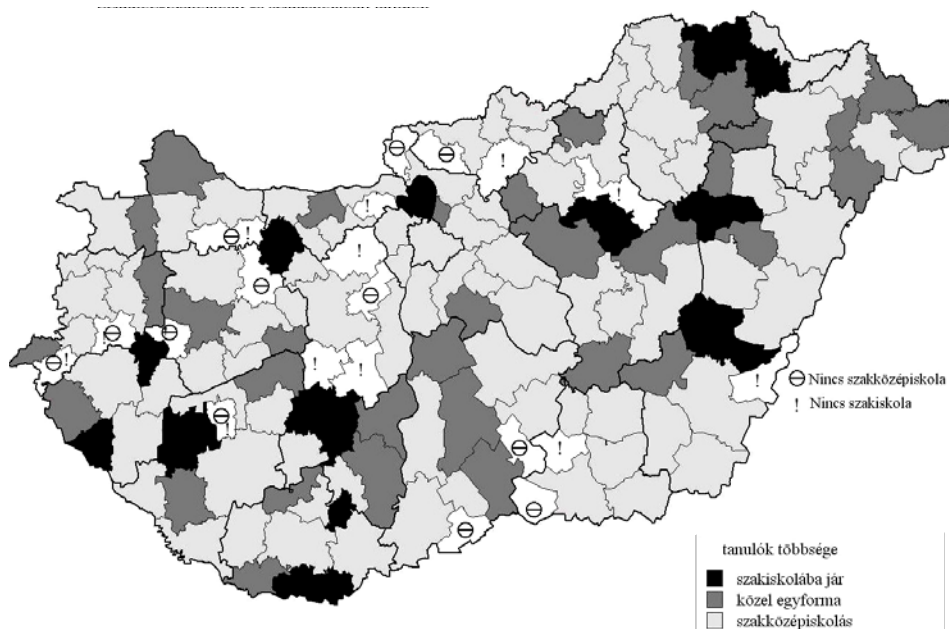
A hagyományos szakmunkásképzés visszaszorulása az ország valamennyi térségét érintő folyamat, az ország 20 területi egységéből egyetlen sincsen, ahol ne következett volna be az arányok viszonylag gyors további csökkenése. A területi különbségek inkább akkor mutatkoznak jelentősnek, ha Budapestet is egynek tekintjük a megyék sorában: a szakmunkástanulók legalacsonyabb (budapesti) és legmagasabb (Bács-Kiskun megyei) aránya között 1993-ban és 1996-ban kétszeres a különbség, 1999-ben csaknem két és félszeres. Budapestet figyelmen kívül hagyva a kilenc pontos különbség csak tíz pontosra nőtt az időszakban (Csongrád és Bács-Kiskun, illetve Csongrád és Somogy megye között).

A különbségek ellenére kevés olyan térség van az országban, ahol a radikális változások a megyék e szempontból kialakuló sorrendjét megváltoztatták volna. Azaz ott, ahol a kilencvenes évek elején legszűkebb volt a szakképzés, az évtized végén is legkisebb kiterjedésű maradt. Ez jellemző Budapestre, Csongrád megyére az egyik, Bács-Kiskun, Somogy, Veszprém megyékre a másik végponton. Csak a más vonatkozásban már említett szórásvizsgálat alapján képzett csoportok tagjainál vannak különbségek. Ezek közül kiemeljük Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyét, amelyekre az átlagosnál inkább jellemző volt a hagyományos szakképzés beszűkülése.

A 2. térkép a szakközépiskolában és szakiskolában tanulók arányát mutatja kistérségenként. A szakiskolába járók elsősorban az ország északkeleti és délnyugati területén vannak többségben, olyan kistérségekben, amelyeket gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzet jellemez (pl. Encs, Siklós, Letenye, Heves). Ez az összefüggés azonban nem egyértelmű, mert egy-egy igen fejlett térség is ide tartozik (pl. Szentendre), azonban minden egyes ilyen eset külön indoklást igényel. (Szentendre kistérségében a vendéglátást-idegenforgalmat tanuló szakiskolások vannak többségben, továbbá feltételezhető, hogy a továbbtanulók jelentős részben fővárosi iskolát választanak.) A szakközépiskola által dominált kistérségek Budapest környékén, és a Dél-Alföldön fordulnak elő a legnagyobb arányban, ezen belül is Csongrád és Fejér megyékben kiugróan alacsony a szakiskola részesedése a szakközépiskolával szemben (Fejér megye három kistérségében nincs is ilyen iskolatípus). A nagy városközpontokban járnak magasabb arányban ezekbe az iskolákba, bár eltérések is mutatkoznak. Az Alföld középső részén kifejezetten jellemző mindkét szakképző intézménytípus magas részesedése, szemben Dunántúl egyes térségeivel. Kimutatható Budapest elszívó hatása is, az agglomerációban kevesen járnak szakközépiskolába, ez a jelenség a szakiskoláknál kevésbé figyelhető meg.

A szakképzés regionális környezeti feltételei

A következők során az ország egyes térségeinek demográfiai és iskolázottsági eltéréseit vesszük számba. Ezek a tényezők azok, amelyek a leginkább képesek a regionális jellegű gazdasági hatások felerősítésére vagy tompítására.

2. térkép

*Szakközépiskolában és szakiskolában tanulók aránya kistérségenként, 2002
(Szerk. Híves T. 2004. Felsőoktatási Kutatóintézet, Forrás: OM)*

Demográfiai folyamatok

A demográfiai helyzet (népességszám, korösszetétel, migráció stb.) mind regionális, mind országos viszonylatban befolyással van az oktatásra. Az összefüggés sokrétű, kezdve az iskolázandó korosztály számának megfelelő kínálat megteremtésének igényétől, a migráció fékezését vagy elősegítését célzó oktatási intézkedésekig. Az ezzel kapcsolatos iskolafenntartói döntések részben jogszabályi kötelezettségeken (pl. a tankötelezettség végrehajtása), részben oktatáspolitikai megfontolásokon alapulhatnak.

Az országos demográfiai folyamatok a lakosság csökkenését, elöregedését jelzik. A középiskolás korosztály a kilencvenes évek elejéig nőtt, azóta fokozatosan csökken. A középiskolás korú népesség csökkenésével párhuzamosan a középfokú iskolai kapacitás lehetőséget teremt arra, hogy a helyi igényeknek illetve a helyi oktatási koncepcióknak megfelelően alakuljon az iskolaszervezet.

Miután az iskolák fenntartásával, profiljával, működésével kapcsolatos döntések jelentős része települési, s részben megyei szinten dől el, ezeknek a döntéseknek szükségszerűen figyelembe kell venniük a helyi (települési) és tágabb (iskolakörzeti) szintű demográfiai viszonyokból adódó következményeket.

A kilencvenes évek végére vonatkozó statisztikák azt jelzik, hogy tapasztalhatók bizonyos térségi különbségek a demográfiai viszonyokban: a korösszetétel, a természetes szaporodás és a vándorlási különbözet eltérései. A népesség életkor szerinti megoszlása azt tükrözi, hogy bár az egyes régiókon belül jelentősek lehetnek az egyes megyék közötti eltérések, az egy-egy régióhoz tartozó megyék közül több közös vonással rendelkezik. A korstruktúrának az ideálisként elfogadott, felfelé elkeskenyedő korfával ábrázolt szerkezete országosan torzult. Az észak-dunántúli régióban a középkorú korosztály felülreprezentált, az átlagosnál alacsonyabb a gyerekkorúak aránya, ugyanakkor az elöregedés jelei nem rajzolódnak ki jelentősen. A dél-magyarországi térség leginkább az elöregedéssel jellemezhető. A kelet-magyarországi korstruktúra egyaránt magán viseli a viszonylag magas népszaporulat és az elöregedés jeleit. E térségek közül az előbbi kettő viszonylag homogénnek tekinthető, a kelet-magyarországi térség megyéi között azonban jelentősek az eltérések. Még ennél is jellemzőbb a különbség a fővárosi régió belül: az elöregedő főváros és a fiatalosabb Pest megye viszonya azonban nem hasonlítható össze más régiók egymás közötti, vagy a régiókon belüli viszonyaival. A főváros és Pest megye szimbiózisban él egymás mellett: a korábban csak távolabbról a főváros közelébe költözőkön kívül egyre többen költöznek ki Budapestről, s ingáznak naponta a városi munkahelyükre. Ez egyben magyarázata is annak, hogy az imént jelzett demográfiai különbségek ellenére is egy régióba sorolhatók.

A természetes szaporodásra vonatkozó adatok az életkor szerinti összetételt tükrözik: magas születési arányszámokkal a kelet-magyarországi régióban, magas halálozási arányszámmal a dél-magyarországi, illetve a kelet-magyarországi térségben, valamint a fővárosban találkozunk. Természetes szaporodásról már nem beszélhetünk, csak természetes fogyásról (1999-óta már Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is fogy a népesség). Ennek mértéke Kelet-Magyarországon a legkisebb.

A régiók vándorlási egyenlege részint gazdasági helyzetükkel, részint urbanizáltsággal hozható összefüggésbe. Amelyik térség gazdasága talpon tudott maradni, vagy újra tudott éledni a kilencvenes évek végéig, az bevándorlási többlettel, a többi bevándorlási veszteséggel számolhat. Jellegzetes a fővárosi régió helyzete, amelyben a gazdaság motorját nyilvánvalóan Budapest jelenti, mégis jelentős az elvándorlás, Pest megyében ezzel szemben éppen fordított a helyzet. Összességében a természetes szaporodás és a belső vándorlás valamelyest kiegyenlíti egymást.

Iskolázottság és a képzési rendszer igénybevétele

A befejezetlen általános iskolai végzettségűek aránya leginkább az alföldi megyékben magas, néhány kivételtől eltekintve pedig alacsony a dunántúli megyékben. Az általános iskolát végzettek arányát tekintve vegyes képpel találkozunk: annak ellenére, hogy az Észak-Dunántúlon vannak a legkevesebben, találkozunk kiugróan magas értékkel is (2. táblázat).

2. táblázat. A népesség iskolai végzettsége megyék szerint, a megfelelő korúak százalékában

	10 év felettek arányában		15 év felettek arányában				20 év felettek arányában				25 év felettek arányában			
	Általános iskola első évfolyamát sem végezte el		1-7. évfolyamot végzett		8 osztályt végzett		Középfokú végzettségi nélkül		Legmagasabb végzettségi		Felsőfok oklevél nélkül		Egyetemi, főiskolai diploma	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Budapest	22 737	1,39	192 872	12,4	340 783	22,0	247 548	17,1	483 576	33,4	72 780	5,6	320 899	24,9
Baranya	6 905	1,89	67 640	19,8	106 099	31,1	85 849	27,3	70 921	22,6	10 442	3,7	32 362	11,5
Bács-Kiskun	9 251	1,90	108 337	23,9	150 198	33,2	115 647	27,7	81 955	19,7	6 883	1,8	35 925	9,6
Békés	6 033	1,69	80 229	24,2	105 202	31,8	84 507	27,7	66 424	21,7	4 548	1,6	23 836	8,6
Borsod	14 221	2,17	143 433	23,8	187 169	31,1	144 792	26,3	132 787	24,1	11 317	2,3	49 741	10,0
Csongrád	5 658	1,45	71 698	19,7	107 583	29,5	85 786	25,6	81 867	24,5	12 934	4,4	39 340	13,2
Fejér	6 841	1,77	72 658	20,2	114 817	31,9	90 842	27,5	78 012	23,6	7 373	2,5	33 439	11,4
Győr-Sopron	5 494	1,40	66 262	18,1	104 976	28,7	96 911	28,9	86 320	25,7	8 694	2,9	37 406	12,5
Hajdú-Bihar	11 047	2,26	107 799	23,9	138 128	30,7	107 644	26,2	89 760	21,9	13 681	3,8	41 528	11,4
Heves	5 364	1,84	63 532	23,3	80 912	29,7	66 509	26,5	57 885	23,1	5 308	2,3	23 622	10,4
Komárom	4 344	1,54	52 360	19,9	79 547	30,3	72 062	29,8	59 072	24,4	4 821	2,2	22 260	10,3
Nógrád	3 889	1,98	44 125	24,1	60 461	33,0	43 472	25,6	37 669	22,2	2 236	1,5	12 707	8,2
Pest	17 077	1,78	178 649	20,1	264 360	29,7	221 311	26,9	209 257	25,5	19 566	2,7	89 868	12,2
Somogy	6 583	2,20	62 878	22,6	89 856	32,3	71 152	27,8	53 919	21,0	4 399	1,9	22 676	9,8
Szabolcs	13 230	2,62	126 845	27,4	150 080	32,5	116 298	27,7	82 889	19,8	7 161	1,9	33 346	8,9
Szolnok	7 295	1,97	85 316	24,9	109 197	31,9	84 201	26,8	66 999	21,3	5 376	1,9	26 873	9,5
Tolna	4 584	2,05	49 081	23,7	66 649	32,2	54 541	28,6	38 489	20,2	2 659	1,5	16 517	9,5
Vas	3 500	1,45	43 081	19,2	68 924	30,7	58 040	28,0	52 394	25,2	3 398	1,8	20 987	11,2
Veszprém	5 181	1,55	63 264	20,3	94 006	30,2	86 530	30,4	64 912	22,8	6 358	2,5	28 364	11,1
Zala	4 929	1,84	53 249	21,3	75 849	30,3	64 246	27,8	54 451	23,6	3 504	1,7	22 340	10,7
Ország	164 163	1,80	1 733 308	20,4	2 494 796	29,3	1 997 888	25,5	1 949 558	24,9	213 438	3,0	934 036	13,3

Forrás: KSH Népszámlálás 2001

A szakmunkás végzettségük aránya részben a fejlett észak-dunántúli térségben alacsony, de találunk ezek között olyan kelet-magyarországi megyét, amelyre inkább az ennél magasabb iskolai végzettség a jellemző, s olyat is, amelyikben azért van kevés szakmunkás, mert sokan még ezt a végzettséget sem érik el.

A szakmunkások aránya elsősorban azokban a megyékben magas, amelyeknek jelentős az ipara. Ugyanakkor az iparosodottabb megyék közül nem sorolható ide Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén, ami egyrészt korábbi (1990 előtti) iparuk szerkezetével, másrészt – az utóbbi esetben – a peremvidékek előregedő lakosságával függ össze. Budapesten és Csongrád megyében aránylag alacsony a szakmunkás-végzettségű lakosság aránya, ami a középiskolát végzettek magas arányára vezethető vissza. Ezzel ellentétben más megyékben (főként Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok) az alacsony szakmunkásarány alacsony középfokú végzettséggel párosul, tehát magas azoknak az aránya, akik még ezt az iskolázottsági szintet sem érik el.

A középiskolai végzettség kiemelkedően nagy arányú Budapesten, magas Csongrád-ban (Szeged mellett a megye több jól iskolázott várossal is rendelkezik), és az észak-dunántúli megyék többségében. Pozitív irányban leginkább egy-egy nagy megyeszékhely képes eltéríteni a regionális környezettől a megyéjét. Még feltűnőbb ez a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében, azzal a különbséggel, hogy itt leginkább egy-egy főiskolai vagy egyetemi központ hatása érződik. Összességében a megyék négy fő típusa rajzolódik ki:

1) Magasan iskolázott megyék

A fővároson kívül ide tartozik Győr-Sopron, Fejér és Baranya megye (az utóbbi kétben a középfokú végzettség helyett inkább az általános iskolai a jellemző), Csongrád és Vas megye (kevés szakmunkás végzettségűvel), valamint Hajdú-Bihar megye (kevés általános iskolai végzettségűvel). A nyugati határszél megyéin kívül tehát elsősorban három, a megyéjük egészéhez viszonyítva a nagyváros hatása érződik, amelyek emellett tradicionális egyetemi központok is egyben.

2) Közepesen iskolázott megyék

Tipikus esete Zala megye, ahol nagyjából egyenletes (az országos arányoknak megfelelő) az iskolai végzettség megoszlása. Borsodra és Nógrádra a kevés szakmunkás, Veszprémre és Komáromra a sok szakmunkás, Somogyra és Tolnára a kevés középiskolát végzett a jellemző.

Ezen fő típuson belül az alesetek jellegzetes történelmi utakat tükröznek. Zala megyében egyrészt az aprófalvas térségek visszahúzó hatása érvényesül (ezért nem kevés az alacsony végzettségűek aránya), másrészt az erőteljes fejlődés (urbanizálódás, gazdasági fejlődés), amit viszont korlátoz az igazi nagyváros hiánya, amely tömegesen tudná letelepíteni a felsőfokú végzettséggel rendelkező szakembereket.

Borsod és Nógrád megyére egyrészt az elsvadó, előregedő aprófalvak iskolázottsága, másrészt az elmaradt, zömmel betanított munkát igénylő (korábbi) nehézipar nyomja rá bélyegét. Veszprémben és Komáromban ezzel szemben a Dunántúl általánosan magasabb iskolázottsága, valamint az előző két megyénél valamivel igényesebb ipara érezteti hatását. Somogy és Tolna megyében úgy tűnik az az erő hiányzik, amely a középrétegek

egy részét eltolta volna a szakmunkás végzettség felől a középiskolai végzettség irányába. Mindkét megyéről elmondható, hogy hiányoznak az erős, lokális kulturális központként ható kisvárosok, s megyeszékhelyük sem olyan domináns, ami megmutatkozhatna az adott megye iskolázottságában.

3) Alacsonyán iskolázott megyék

Ide elsősorban az igazi nagyvárossal nem rendelkező alföldi megyék kerültek. Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok ennek a típusnak a legjellegzetesebb képviselője. Bács-Kiskunban és Pest megyében valamivel kedvezőbb a helyzet, amennyiben az általános iskolát végzettek a jellemzőbbek az ennél kevésbé iskolázott rétegekkel szemben. Ez a két megye kedvezőbb gazdasági helyzetével, s ennek megfelelően a demográfiai összetételüknek a fiatalabb korosztályok felé való eltolódásával magyarázható.

4) Alacsonyán iskolázott lakosság – a magasan iskolázott rétegek számottevő arányával

Egy megye tartozik ide: Heves. Jellemző az alacsonyán iskolázott (0–7 osztályt végzettek), valamint a közép- és felsőfokú iskolát végzettek erőteljes jelenléte. Az előbbi tény utal a megye alföldi térségének elmaradottságára, az utóbbi a megye középső részének urbanizáltságára, valamint Eger kulturális szerepére.

A fentiek alapján valamelyest kirajzolódik a Nyugat-Dunántúl – Dél-Magyarország – Kelet-Magyarország irányú lejtő, amelyet egy-egy nagyvárossal (egyetemi nagyvárossal) rendelkező megye tör meg. A gazdasági fejlődésben megmutatkozó eltérésekre vonatkozóan bizonyos összefüggések kiolvashatók. Nem állítható, hogy a nyugati országrész kilencvenes évtizedekben megfigyelhető gazdasági fellendülésében döntő szerepe lett volna az ottani népesség viszonylag magas iskolázottságának, de az igen, hogy ebben a gazdasági fellendülésben részben ugyanazok a tényezők játszhatták a főbb szerepet, amelyek – korábban – az itteni népesség viszonylag magas iskolázottságához elvezettek. A regionális eltérések nem olyan jellegzetesek, hogy a gazdaság fejlődését regionális szinten akadályozhatnák. Minden régióban található a régió egészére kevésbé jellemző iskolázottságú megyék.

Következtetések

Előzetesen a gazdaság oldaláról vártunk erős regionális hatásokat. A legkülönbözőbb vizsgálatok jelzik, hogy a gazdasági vállalkozások a szakmákat tekintve igen, de az iskolarendszert érintő kérdésekben nem fogalmazznak meg térségenként eltérő igényeket sem közvetlenül, sem közvetve. Ez utóbbi alatt azt érjük, hogy többé-kevésbé egységesen a legalább középfokú végzettségük alkalmazására törekednek, s könnyebben lemondanak a konkrét szakmai végzettségről. A tanulói igények is felértékeltek a középiskolát, s ezen belül is a szakközépiskolát. A gimnázium, bár jelentősen kiterjedt, nem tudott komolyabban teret hódítani egyetlen régióban sem, sőt, ahol – mint néhány kelet-magyaror-

szági megyében – kényszerűségből előre tört a kilencvenes évek közepén, ott is megtorpant a fejlődés.

Mindezek alapján beszélhetünk a főváros és környéke, vagy Nyugat-Dunántúl előnyösebb helyzetéről, a gazdaság igényeit inkább kielégítő szakképzésről, de nincsenek olyan jelek, amelyek arra utalnának, hogy az ország keleti, esetleg déli régiója alapvetően más úton indult volna el a középfokú oktatásban, illetve ezen belül a szakképzésben.

Az iskolaszervezetet tekintve az egyes megyék között sincs – ugyancsak a fenti okokra visszavezethetően – egyértelműen kirajzolódó sajátos út. Megítélésünk szerint szerepet játszik ebben az is, hogy a megyék többsége nem rendelkezik igazi oktatásfejlesztési koncepcióval, illetve az, hogy talán az utóbbi néhány évet leszámítva, a gazdaság fejlődési útjait tekintve teljes volt a bizonytalanság. Formális koncepciója természetesen minden megyének van, de ezek gyenge lábakon állnak, jövőképüket inkább csak a pillanatnyi tanulói igények extrapolálása, illetve az országos koncepciókban megfogalmazott elvárások alakítják.

Az, hogy mégis vannak eltérések az egyes megyék között, az leginkább a kiinduló állapotra vezethető vissza, vagyis arra, hogy a tanulói igényeket illetően mások a hagyományok az ország megyéiben. A tendencia azonban egyértelmű: a szakközépiskolai oktatás erősödése, a képzési időszak megnyújtása. Ami nagyon hiányzik nem, hogy rajzolódik ki egyértelműen az iskolarendszeren kívüli oktatás beépülése a képzési rendszer egészébe. Akár az élethosszig tartó tanulás eszméjéből indulunk ki, akár azokból a praktikus megfontolásokból, ami a munkaerőpiacon való érvényesülés szempontjából értékelni fel ezt a képzési formát, nem különülnek el jellegzetes, s valamilyen koncepcióra utaló eltérések.

A szakképzés szakmai szerkezetét illetően némileg más kép rajzolódik ki. Egyrészt megfigyelhető néhány szakterület általános felértékelődése, másrészt, elsősorban a kilencvenes évek végén, a hagyományos szakterületek jelentek meg ismét erőteljesebben. Ez arra utal, hogy a gazdaság szakmai igényei domináns tényezők. Ebben az időszakban ugyanis már sem a tanulók, sem az iskolák nem mozogtak olyan erős kényszerpályákon mint korábban, ami befolyásolhatta a szakmaválasztásban, illetve a szakmai kínálat alakításában őket.

Az hogy az iskolarendszer mennyire tudja figyelembe venni a munkaerőpiac igényeit, az minden bizonnyal függ attól, hogy a munkaerő-piacnak mekkora a felvevőképessége: a végzett tanulók mekkora része tud egyáltalán elhelyezkedni. Azokban a megyékben, amelyekben a munkanélküliség kisebb, a szakképzés szakmai szerkezete nyilván jobban tükrözi ezeket az igényeket. Erre utal az is, hogy ezekben a megyékben gyakran megerősödtek (vagy kevésbé szorultak vissza) a korábban kevésbé népszerű szakterületek. Másutt viszont találkozunk olyan megoldásokkal, amelyek arra utalnak, hogy még mindig jelentős az „alibi képzés”. Ilyennek véljük például egy komoly idegenforgalommal nem rendelkező, csekély vásárlóerejű lakosságú megyében a kereskedelmi-vendéglátóipari képzés magas arányát. Talán okkal gyanakodhatunk arra is, hogy az elköltözés, a nyugati országrész (netán a fejlett országok) „agyelszívására” készítik fel ezek az iskolák a tanulóikat.

Az iskolarendszeren kívüli képzés finanszírozása ma olyan forrásból történik, amelyben erőteljesen megjelenik egy-egy térség gazdasági ereje. Az állami támogatás alapve-

tően a munkanélküliek képzésére szorítkozik, de még ezen a területen sem képes kompenzálni a térségi hátrányokat. Tudjuk, hogy ez jelenleg a munkaerőpiac igényeit is tükrözi, ugyanakkor rá kell mutatnunk arra, hogy amennyiben hosszabban megmarad ez a tendencia (már pedig a munkanélküliség tekintetében a három legrosszabb helyzetben levő megyében alig csökkent a munkanélküliség az utóbbi években, a gazdaság általános fejlődése ellenére), akkor ezek a térségek a lakosság képzettségét tekintve elmaradnak az országos szinttől. A legfőbb probléma megítélésünk szerint, hogy e lemaradás statisztikai számbavétele még csak nem is lehetséges. A jelenlegi statisztikai rendszer csak a formális végzettséget tartja nyilván, holott – éppen a középfokú képzés horizontális szerkezetének átalakulásával párhuzamosan – meg kell, hogy nőjön az iskolarendszeren kívüli képzés szerepe.

A tanfolyami képzésnek látható egyfajta puffer szerepe. Ez alatt azt értjük, hogy igyekszik betömni azokat a réseket, amelyek a munkaerő-piac igényei és a szakképző iskolarendszer által kibocsátott munkaerő-kínálat között keletkezett. Ez részben természetes dolog, hiszen az iskolarendszernek, amellet, hogy egyre kevésbé vállal érdemi szakképzést, mindig is van egyfajta tehetetlensége, a tanfolyami képzésre pedig éppen a rugalmasság jellemző. Ha nagy az eltérés az iskolarendszerű illetve az azon kívüli képzés belső, szakterületek szerinti szerkezetében, az arra utal, hogy – az adott térségben – az iskolaszervezet merev, illetve a képzés irányát illetően bizonytalan.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a kilencvenes években olyan folyamatok zajlottak le, nagyrészt helyi szintű döntésekre épülve, amelyek a szakképzést a korábnál rugalmasabbá, illetve a munkaerő-piaci igényekre gyorsabban reagáló rendszerré tették. Hiányoznak ugyanakkor a rendszernek azok az elemei, amelyek – legalább megyei szinten – tényleges jövőképet vázolnának fel a szakképző intézmények, illetve fenntartóik számára, s amelyek valamilyen módon ösztönözni is tudnák a résztvevőket az ilyen irányú kínálatbővítésre. Egy másik hiányérzetünk szintén a koncepció deficitjére utal: az iskolarendszerű és az azon kívüli képzés összehangolásának gyengeségére. Úgy gondoljuk, hogy egyik esetben sem szükséges konkrét elvárásokat megfogalmazni, hanem egyrészt támogatandó szakmai irányokat érdemes kiemelni, s az ezen a területen történő képzés infrastrukturális feltételeinek megteremtését lehetne támogatni. Bizonyos esetekben, s természetesen csak az iskolarendszeren kívüli képzésben a részvételt pénzügyileg is segíteni. Ha kormányzati beavatkozásra van szükség, akkor megítélésünk szerint egy-egy ilyen tartalmú, vagyis nemcsak főbb szakmai irányokat kijelölő, de az ezek térnyerését elő is segítő mechanizmus felvázolását tartalmazó, nagytérségi intézmények által kialakítandó koncepciók elkészíttetése, s az abban foglaltak támogatása lehet ez a terület.

Irodalom

Erdész Tiborné és Timár János (1967): *A családi környezet szerepe a fiatalok továbbtanulásában, pályaválasztásában és az oktatás tervezésében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Forray R. Katalin (1988): *Társadalmunk és középiskolája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Forray R. Katalin és Kozma Tamás (1999): *Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitikai*. Kutatás közben 225. Oktatáskutató Intézet, Budapest.

A szakképzés területi alkalmazkodása

- Forray R. Katalin és Híves Tamás (2003): *A szakképző intézmények alkalmazkodása a társadalmi-gazdasági feltételekhez (1990-2000)*. Kutatás közben 249. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- Kozma Tamás (1983): *Az oktatás fejlesztése: esélyek és korlátok*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kozma Tamás (1998): Expanzió. *Educatio*, 1. sz. 5–18.
- Liskó Iona (1996): A szerkezetváltás első hulláma. *Educatio*, 2. sz. 260–273.
- Nagy József (1972): *A középfokú képzési rendszer fejlődési tendenciái és távlati tervezése*. Kossuth Kiadó, Budapest.

ABSTRACT

KATALIN R. FORRAY – TAMÁS HÍVES: THE REGIONAL ADAPTATION OF THE VOCATIONAL TRAINING SYSTEM

The analysis of the network of vocational training includes the study of institutions, the kinds of training they offer and access to training in various vocations. Consequently, an area based analysis is required. The processes are also analysed in time, which adds new aspects to the investigation. Optimally the structure and network of vocations should follow the restructuring of society and economy, and should support and facilitate positive processes. While this has been so in certain areas in Hungary, in most of the country, where there is no prospective economic growth, the system and network of vocational training faces serious uncertainties. An important aspect is the relevant goals and priorities of the European Union, i.e. the criteria of the operation of structural funds as well as the efforts to develop human resources. The maps included help to visualise the situation of sub-regions in the country in terms of degrees of supply and development, or underdevelopment compared to dynamic areas.

Magyar Pedagógia, **104**. Number 2. 165–181. (2004)

Levelezési cím / Address for correspondence: Forray R. Katalin és Híves Tamás, Felsőoktatási Kutatóintézet, H-1146 Budapest, Ajtósi Dürer sor 19–21.
E-mail: forray@ella.hu ; hives@ella.hu